

Báthory Zsigmond és Bethlen Gábor viszonya az oppel- ratibori hercezségekhez.

(Első közlemény.)

Ez a két sléziai hercezség ott az Oder partján, területre — egy szász krónikás szerint is — akkora sem, mint Erdély két vármegyéje, háromszor szerepel Erdély történetében: Izabella királyné és fia János Zsigmond idejében, aztán Báthory Zsigmond korában 1598-ban, szinte félszázaddal utóbb (a kik laktak is az oppelni kastélyban) és végül Bethlen alatt 1622-ben, a ki a nikolsburgi békével kapja, s haláláig használja — legalább czimöket. De e szereplés mindig gyászos volt és kellemetlen emlékü, mert valahányszor e közkeletűvé vált két név felszínre került, mindannyiszor Erdély önállósága és függetlensége forgott veszélyben. Valóságos *penzió-hercezségek* voltak ezek, mint *Szádeczky* Lajos megjegyzi rólok »Izabella és János Zsigmond Lengyelországban« című 1888-ban megjelent jeles művében; vagy még inkább: császári *csalétkek* Erdélyért a Habsburgok részéről, kiknek politikai programjok legfontosabb pontja volt eleitől kezdve: Erdély elfoglalása és függetlenségének megszüntetése. S hogy ez, ismételt kísérlet után sem sikerült a nemzeti fejedelmek korszakában, mindenesetre az erdélyi hazafias közszellem erősségére, s a nemzeti önállóságához való szívós ragaszkodás érzetének életrevalóságára mutat.

Külföldi levéltári kutatásaim közben kedvet kaptam e hercezségek szerepe és magyar vonatkozásai részleteinek tanulmányozására, kivált mikor láttam, hogy történettudásunk és tárgyát és kort illető számos hézagát sikerült betöltenem és dátumbibáját kiigazítanom. Különösen mondhatom ezt, e mozgalmas idők első alakjai: Izabella királynéira, s főleg 1551—53-iki működésére és szövvényes alkudozásai eddig ismeretlen részleteire nézve, a mit másutt közlök. De az itt bemutatott korszak leírása is sok újat tartalmaz, jelesül a boroszlói államlevéltárból, melyekért Dr. *Heyer* A. úrnak tartozom köszönettel. S ez értekezésnek lehet annyi előnye, hogy ismert adatai sem voltak még sehol ily alakban összefoglalva és feldolgozva.

Báthory Zsigmond viszonya e hercegségekhez.

Több mint negyven évvel, egy egész emberöltővel vagyunk túl Izabella korán, új viszonyok és emberek, új események és eszmék közepette, a hanyatló XVI. század végén. A régiek, az özvegy királyné kortársai, vezérférfiai közül már senki sem él, s emlékét csak az akkori írjak őrzik. Az önerején, békésen kialakult erdélyi fejedelemség székén Báthory Zsigmond ül, a Habsburgok trónján II. Rudolf. Új ember, új tanácsadókkal körülvéve, de politikájában, mint családi hagyományainak letéteményese, csak a régi Erdély biztosítását, a mit Ferdinánd annyi küzdelem után sem tudott elérni, s fia II. Miksa (kire atyjától üres államkincstár s egy rémitő török hadjárat nyűge szállott) meg sem kísérelhetett, most ő tűzte ki magának czélul: házassági összekötetés révén és — jezsuiták ügyes közbenjárásával.

Erdélyben, a János Zsigmond halála után fejedelmi dinásziát alapított somlyai Báthory István, majd helyette bátyja, Kristóf, halálával fia, Zsigmond volt úr a vallás- és állami szabadság e klasszikus hazájában; mely adót fizetett ugyan a szultánnak (a mikor el nem lehetett alkudni vagy halasztani), de annak fejében megerősödött és szabadon fejlődhetett. Nehéz feladat és helyzet ezidőben, mikor a török, Magyarország nagyobb részét leigázva tartá, s egy hosszúra nyúló háború elleni védekezéssel bénítá meg erejét; de — a diplomaták s az önkényuralom korát éljük, (még jobban kifejlődve, mint az előbbi időkben) midőn szóval gyakran lekötve tudták tartani az erőket és fékezni az ellenséges indulatokat. Ehhez a mesterséghez most is kitűnően értettek a bécsi, s a prágai udvarban — hol Rudolf császár túlnyomóan élt — mely a török hadjárat miatt szorongatott helyzetében jónak látta ismét előrántani Oppeln és Ratibor csalétkét. Hanem a dolog most sem ment olyan könnyen s évek aggodó fejtörésébe került, míg újra sikerült.

Először is Báthory Zsigmondot kellett megnyerni a kereszténység ügyének, (a mely szólásforma ekkoriban nagyon használatos volt) vagyis elpártolásra bírni a töröktől. Ez nagy próbálkozás vala éppen Erdélyben, a hol ez eszmének alig volt egy-két híve, és a hol a török iránti hűség, illetve fenhatóságának elismerése kényszerűség, s tulajdonképen évtizedek tapasztalataiból merített politikai bölcsesség volt. E nehéz feladat megoldására Carrillo Alfonz spanyol jezsuita küldetett Erdélybe 1591-ben, a ki úgy megtudta magát kedveltetni a fejedelem által, hogy rövid időn gyóntató-papja és legbizalmasabb tanácsadójává lett. A következő év elején VIII. Kelemen pápa már egyenesen útásítá Carrillót, hogy készítse elő az erdélyi fejedelem lelkületét a Rudolf királyljal leendő szövetkezésre. A spanyol király és mások is hasonlóan biztatták, élénken vázolvá

előtte azt a dicsőséget, mely reá háramolnék, ha kezet fogna velők a kereszténység üdveért a pogány ellen.¹

Az udvarban is felismerték az erdélyi fejedelemmel való szövetekezés nagy jelentőségét, kivált mikor a török már Magyarországon volt nagy hadával, a mely bár Sziszek alatt veszteséget szenvedett, feltartóztatlanul nyomult előre; úgy, hogy Mátyás főherczeg 1593 okt. 8-án felszólítá bátyját Rudolfot, hogy igyekezzenek megnyerni Báthoryt, és nagy titokban küldeni valakit hozzá ez ügyben. A király rögtön teljesíté a jó tanácsot, annyival inkább, hogy kancellárja: schwarzenauai Strein Rikhard is azt javasolta, hogy valamint erdélyi fejedelem (Zápolya) útján vesztettünk legtöbbet Magyarországon, ugyanolyannal kell újra megmentenünk; a fejedelem hűségét pedig házasság által lehetne legjobban biztosítani, a mire neki kilátást kell nyújtani.² Ez egyébiránt csak sürgetés volt az eszme keresztülvitelére, a mit már múlt év kezdetén közölt a gyóntató, Zsigmonddal, mert 1592 márczius elején már a portán is ismerték e házassági tervet, a mi ott nagy kedvetlenséget okozott, attól tartván, hogy ha az erdélyi fejedelem osztrák főherczegnőt kap feleségül, elpartolna a törököktől, s egészen Ausztria hatalmába fog kerülni. Még követet is küldtek Erdélybe Musztafa csasz személyében e terv meghíúsítására,³ a mi nem sikerült, (legfeljebb elhalasztatott a megvalósítása) mert a tárgyalások a prágai udvar részéről is megindultak ez irányban.

Zsigmondnak tagadhatatlanul hízelgett a kilátásba helyezett aranygyapjas-rend és német birodalmi herczegi czim, továbbá egy főherczegnő, valamint Oppeln és Ratibor, s a csehországi Pardubitz bírása,⁴ a mikkel biztatták. Így, a pápa »atyai intésétől is indítatva«, megragadta a szövetekezés alkalmát; de óvatosan és hazafiasan: Erdély függetlensége teljes megóvása szándékával. Egyelőre semleges maradt, a török hadi segítséget sürgető folytonos üzenetei daczára; sőt készülgetett ellene, majd országgyűlésen adta elő még ez 1594-iki év nyarán a szükségszerű változás okát, előnyét, vérbefojtva az ellenzék vezereit, Erdély legderekabb ferfiait. Ekként annyira haladt,

¹ Szilágyi Sándor: Carrillo Alfonz diplomáciai működése (Budapest 1877.) 7—10. lapján.

² Ugyanott a 10. lapon és Hurter: Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seiner Eltern 3. köt. 317. l.

³ Zane Márk velencei követ konstantinápolyi jelentése 1592 márcz. 7. és 22-ről. Óváry Lipót: A M. Tud. Akadémia Történelmi bizottságának oklevélmásolatai II. füz. 219. l.

⁴ Ezeket már 1594 tavaszán határozott alakban megígérték neki. Ld. San Clemente spanyol követ prágai jelentését május 3-ról, ugyanott, a 228. l. — A herczegségek Zsigmond, Boeskyknak adott titkos útasítása 20. pontjában vannak először említve. Szilágyi kiadásában, a »Magyar Történelmi Tár.« 1874-iki 19. köt. 14. lapján.

hogy az év végén Prágába küldhette nagybátyját: Bocskayt, a véd- és dacszövetségi szerződés megkötése végett, hova Carrillo már előbb felment volt. A nevezetes szerződés, mely közvetve annyi bajnak és vizsálynak lett okozója Erdélyben, hosszas tárgyalások után létrejött és 1595 jan. 28-án aláíratott. Nincs említve benne a két sléziai tartomány (mert Erdély átengedéséről ezúttal még nem volt szó) de az udvar jóformán minden ígéretét teljesítették¹ és Zsigmond meglehetett elégedve vele. Feleséget is kapott, a király rokona, Károly steiermarki herceg özvegyének szép fiatal leányát: Mária Krisztiánát, a ki aug. elején ért be hozzá Fejérvárra, a hol a fényes esketés megtörtént. De e házasság nem lett boldog. A fejedelem, nejét kerülni volt kénytelen, sőt Kővárba küldte, hogy távol legyen tőle s hiába vigasztalá magát a szegény asszony, azzal, hogy ő boldog, *ha csak mint nővér is élhet mellette*, látása folytonos szemrehányást okozott neki, a mi lehangolta, kedélybeteggé tette. Ennek tudata nem hagyta nyúgodni, állandóan bántotta: megzavarta egész életét és gondolkozásmódját,² a mit mindig tekintetbe kell vennünk, ha állhatatlansága és hebe-hurgyasága felett ítélkezünk.

Báthory Zsigmond, hogy lelkén könnyítsen és szórakozzék, alig három hétre otthagya iljú feleségét és harcban keresett enyhülést: szövetkezett a havasalföldi és moldvai vajdával a török ellen, a kit saját birodalmában, az oláh Dunánál keresett és vert meg. De Zsigmond, hazatérve, még jóformán ki sem pihenhetett a sikeres hadjárat fáradalmait, hanem felhasználva a személye iránt az egész keresztény világban keletkezett kedvező hangulatot, mindenható bizalmasa: Carrillo és néhány tanácsura társaságában télidején Prágába utazott, jelentést tenni sikereiről, és meggyezni Rudolfal a neki nyújtandó hadi segély felett. A szeszélyes fejedelem, a ki kedvét találta az ismeretlenül való barangolásban, a mint 1596 febr. 2-án a cseh főváros közelébe ért, gyóntatója s egy szolgálója társaságában incognito belopódzott este, és bejárva gyalog az egész várat és várost, másnap este visszament Böhmschbrodon hagyott kíséretéhez, melylyel aztán 4-én vonult be ünnepélyesen a hradsinai palotába.³ Az elibe jött udvar, s maga a császár fejedelmi pompával és előzékenyen fogadta, drága ajándékokkal halmozta el, s a hadjárat tovább folytatására 6000 főnyi katonai segélyt és havi 28—30 ezer frtot ígért.⁴ Sőt nagyobb siker érdekében, a jezsui-

¹ Közölve Bethlen Farkas históriája (1788-iki kiad.) III. köt. 519 - 530. l.

² Lásd bővebben Szádeczky Lajos: Báthory Zsigmondncé Mária Krisztián cz. értekezésében, a »Századok« 1893. évf.-ban és külön is.

³ Egykorú olasz újságlap tudósítása. *Hurmuzaki*: Documente privitoare la istoria Românilor, III. köt. 2. része 510. l.

⁴ Hurter id. műve III. köt. 331. l., Óváry id. regesztái II. füz. 237. l. és Szilágyi Carrillo-ja 23—26. lapján, valamint Hurmuzaki: Documente id. kötete 179. l., a hol fel van sorolva, hogy Zsigmond ajándékkul kapott egy 4—5 ezer

itát a pápai es spanyol udvarba küldték, ő maga meg márcz. 4-én reggel haza indult, s a hónap utolsó napján érkezett vissza. Új, s eddig felhasználatlan jellemző adat (a mit a velencei szemfüles követ jegyzett fel a titkos tárgyalásokról), hogy Zsigmondnak már most biztosították írásban az Oppeln és Ratibor átadására vonatkozólag múlt évben, a szövetségi szerződés megkötése alkalmával tett szóbeli ígéretet — az esetre, ha Erdélyben szerencsétlenül járna. A miniszterek némelyike azt hozta ugyan fel, hogy a hercezségek egyike is elég kárpótlás lenne, mivel egy is mégér ma annyit, mint János király idejében mind a kettő együtt, de Rudolf határozottan kívánta, hogy mind a kettő felajánltassék neki.¹ Zsigmond ezért, úgy látszik lemondási (s tán válási) szándékát is előterjeszté, úgy hogy a császár valószínűleg erőszakkal tuzskolta haza a fejedelemség további vezetésére.²

Csak hogy erre a vezetésre a jezsuitáktól elpuhított Zsigmond már nem érzett erőt magában. A gyulafejevári palotát unalmasnak, Rudolf ígéreteit nem nagyon megbízhatóaknak találta; a mihez hozzájárult a temesvári eredménytelen ostrom leverő hatása, úgy hogy mind inkább megérlelé magában annak gondolatát, hogy lemond a fejedelemségről, elválik nejétől és magányba vonúl, vagy pappá lesz. Elhatározását még a nyugati útjából hazatért Carrillo kedvező jelentése, a pápa által küldött kard és süveg, s a II. Fülöp spanyol király 20,000 aranya³ sem tudta megmásítani. Titkos szándéka előkészítésére gyóntatóját (a ki hiába próbálkozott urát erről lebeszélni) szept. közepén az udvarba inditá, s a mező-keresztési veszített csata után még búsabb kedéllyel járva-keelve, maga is útra készült, kivált mikor látta, hogy megbízottjától semmi határozott tudósítás nem érkezik.

Zsigmond, újév után Bocskayt nevezvén ki távolléte idejére helytartóvá,⁴ jan. közepén indult ki Fejérvárról kanczellárja: Jósika és mások társaságában, mintegy 140 emberből álló díszes kíséretével »fényes magyar kocsikon« és 1597 febr. 13-án ért fel újra Prágába, hol már egy hónappal azelőtt rendeletet adtak a szállások elkészí-

rt értékű gyémántot, egy hatlovas hintót, egy spanyol lovat és egy pár angolországi kutyát; három kísérő minisztere pedig kupákat és aranyozott ezüst dobozokat, 10—12 ezer tallér értékben — a mikben a műszerető Rudolf kincs-tára mindig bővelkedett.

¹ A Prágában székelő velencei követ jelentése 1596 márcz. 12-ről, *Hurmuzaki*: Documente id. köt. 180. lapján.

² Weiss Mihály feljegyzése, naplója (a Deutsche Fundgruben 1860-iki kötete) 149. lapján; sőt említi Istvánfy is.

³ Cornazzani pármái követ prágai jelentése júl. 23-ról. Óváry id. regesztái II. füz. 238—9. l.

⁴ A fejedelem Gyulafejevárról, 1597 jan. 11-én Csáky Gergely és Mátyás számára írt levelében említve. Ld. a »Századok« 1872. évf. 624. l.

tésére.¹ Ezt az útját Zsigmond nagy titkolódzó ügyességgel készíté elő, mert megelőzőleg országgyűlést is tartott, melyen hadi adót és erődítési költséget szavaztatott meg magának, sőt karácsonykor Mihály havasalföldi vajdát fogadta udvarában, terveket szöve a jövő évi támadáshoz. Felúztatása okául is azt mondá az erdélyieknek és kíséretének, hogy »az egész keresztyén fejedelmeket az törökre támasztása az német fejedelemmel, de csak cigányság volt mind elfele, mert egyébert akkor semmiért nem ment inkább, mint hogy Erdélt az nemet királynak titkon adja, elárúlja.« Szamosközy e feljegyzése² híven jellemzi a kortársak hangulatát, mert a rögtön megindult tárgyalások csakugyan ezzel foglalkoztak, bár nem szívesen, mert a török hadi győzelmeitől megrémült udvar egyedüli reménye Zsigmond volt, s így Erdély átvételét (melyet ily körülmények közt meg sem tarthatott volna) bölcs belátással most még korainak találta. A trónjától szabadulni akaró fejedelem maga bízta Rudolft, »hogy csak — úgymond — Várad, Kövár, Huszt, Szamosújvár tied legyen, mindenkor ezekből ez várakból megveheted, megbírhatsz Erdélt,«³ mely tanácsnak hasznát is vették később a császári vezérek. De egyelőre most abban állapodtak meg, hogy Zsigmond térjen haza, majd megfogja kapni az Erdélyért kárpótlásul két Oppeln és Ratibor hercezségét, hasonló birtokot a csehországi el nem idegeníthető pardubitz-i és brandeisi családi jószágokért — s a válás ügyében is megteszik a szükséges lépéseket, ha már nejjel nem tud egy országban élni.⁴ Erre nagy ünnepélyességgel nyakába akasztották az aranygyapjas-rend Németalföldről nemrég érkezett jelvényét, mire ő sietve hazatért, azzal a megnyugtató tudattal, hogy elhatározását személyesen adta Rudolf értésére, még pedig oly fenyegetéssel, hogy ha neki Erdély (a válás kieszközlése feltétele mellett) nem kell, átengedi majd a töröknek, vagy Lengyelországnak.⁵

Báthory Zsigmond egyedüli gondolata és célja most már az volt, hogy szabaduljon a fejedelemségtől és országtól, melynek kormányzásába annyival inkább belefáradt, hogy idei hadakozása sem volt szerencsés, s hogy a török, békéért jártatja hozzá követeit.

¹ *Hurmuzaki*: Documente id. köt. 220. lapján, és Cornazzani prágai jelentése e napról, Óváry id. regesztái II. füz. 243. l.

² Történeti maradványai IV. köt. 68. lapján.

³ Szamosközy id. fenti helye.

⁴ Báthory Zsigmond követelésének pontozatai, s az udvar két válasza 1597 febr.-márcz. havában. Közölte Szilágyi S. a »M. Tört. Tár.« 1877-iki 23. köt. 155—156. lapján.

⁵ Hurter id. műve III. köt. 333. l. Egykorú feljegyzések szerint már most biztosították Báthorynak a két hercezséget egy ápr. 10-én kiállított szerződésben, de ez tévedés, mert ő már ekkor nem volt Prágában, s ez adatra később hívatkoztak volna. A velencei követ jelentése szerint, Zsigmond márcz. 7-én, pénteki napon hagyta el az udvart, Ld. *Hurmuzaki*: Documente, id. köt. 235. l.

Érezte, s erre Rudolf is intette,¹ hogy nem fogadhatja el ajánlatait anélkül, hogy cserben ne hagyja a kereszténységet, másfelől meg, hogy nem tudna politikájának Erdélyben újra többséget szerezni, a miért aug. elején gyorsan Prágába indítá Carrillot, tíz pontból álló követelése jegyzékével, melyek fejében hajlandó országgyűlésileg megszavaztatni Erdély átengedését. De az alkudozás nem haladt oly gyorsan, a mint a fejedelem óhajtotta volna. Rudolf szeszélyétől, a ki fogadni sem akarta a követet, s az udvari tanácsosok fontolgató, lassú eljárásától eltekintve, a tárgyalások anyagát közölni kellett az esztergomi táborban heverő (erdélyi kormányzóul kiszemelt) Miksa főherczeggel, is és így hetek teltek el tétlenül. Zsigmond, jegyzéke 4. pontjában követelte az oppeln-ratibori herczegséget, évi százezer magyar frtnyi jövedelemmel,² de ezt olyan nagyinak találták a miniszterek, hogy még tárgyalni sem akarták, sokáig, s a szegény spanyol gyóntatónak négy hónapig valóságos ember feletti erővel, türelemmel és kitartással kellett a tárgyalásokat sürgetni, vezetni és befolyásolni, míg dülőre vihette ura ügyét.³

Vége decz. 23-án, kiállították a fontos okiratot, melynek első két pontja értelmében, Zsigmond cserében Erdélyért megkapja Oppelnt és Ratibort, haláláig fizetendő évi 50,000 tallérral (tallérját 70 kr.-ba számítva) mely Rudolf vagy utódai által félévi részletekben olt fizetendő, a hol ő — mint pap vagy bibornok — lesz, t. i. Olaszországban: Rómában vagy Velenczében, Németországban: Augsburgban vagy Nürnbergben. Rudolf 1598 jan. 31-én írta alá és ratifikálta a nevezetes okmányt,⁴ s ugyanazon a napon külön ünnepélyes oklevélben ismerte el, hogy a Zsigmonddal kötött egyesség szerint neki adományozta az oppelni és ratibori herczegséget, hogy azokat életében olyan kiváltságokkal és módon élvezze, használja, mint most ő, halála után pedig visszaszálljanak ismét a császárra, mint Csehország királyára.⁵

Ezalatt, egyidejűleg elhatározták, hogy Erdély kormányzóságát ideiglenesen Mária Krisztiernának adják át, majd kinevezték az országot átvevő királyi biztosokat: Szuhay István váci püspököt, Istvánfy

¹ Prágai 1597 máj. 2-iki levelében, Óváry regesztái II. füz. 241. l.

² Carrillo okt. 15-iki levele a »M. Tört. Tár« 23. köt. 166. lapján és a pontozatok Miksa főhg. okt. 28-iki levelében, az Erdélyi országgyűlési emlékek IV. köt. 125. l.

³ A tárgyalás részleteit érdekesen ismerteti Szilágyi Carrillo-ja 29—30. lapján. Hanem a jezsuita atya csak okt. első napjaiban ért Prágába, s megelőzőleg úgylátszik Bécsben tárgyalt a főherczegekkel. Ld. *Hurmuzaki*: Documente id. köt. 259. l.

⁴ Kiadta gr. Kemény József, az »Új magyar Múzeum« 1855. évf. I. köt. 193—203. lapján és Szilágyi S. a »M. Tört. Tár« 1874-iki, 19. köt. 25—26. lapján, a vörösvári levéltárban lévő eredetijéről.

⁵ Közölte Szilágyi ugyanott a 27—28. lapon.

Miklóst (a magát betegsége miatt kimentett Nádasdy Ferencz helyébe) és Dr. Pezzen Bertalan tanácsost. De mire ezek útiköltséget kaptak, elindúlhattak, összejöttek Magyarországon s Erdélybe értek — kivaszodott; hiába sürgette bejöveteleket a jan. 28 án hazaért Carrillo, s maga Zsigmond is, kinek fejedelmi székeért egész versengés támadt tanácsurái közt. A rendek már javában tanácskoztak a fejedelem által húsvét másodnapjára márcz. 23-ára összehívott generális-gyűlésen, midőn a királyi biztosok apr. 2-án, végre Fejérvárra értek.¹ A fejedelem, a ki hónapok óta türelmetlenül várta jöveteleket, azonnal fogadta őket, s bár neheztelt reájok, hogy az évi járadék első felét nem hozták magokkal² ügylátszik hamarosan végzett velök, mert lenmaradt róla a gúnyoros német rigmus, hogy:

Heut ist der vierte April,
Man schickt den Narren wohin man will.³

Sepsi Laczkó Máté is negyedikét említi az átadás napjául, hozzátéve még, hogy »szintén úgy jára Bathory Zsigmond fejedelem, mint a kit a kertben megriasztanak: ki akar hágni, és a csipkebokorhoz kapván, kezét megsérti, mint az Aesopusnál való róka.«⁴ De az ünnepélyes, hivatalos átadás csak 10-én délben történt az országgyűlési rendek és a biztosok előtt a *friss palotában*, a fejedelem amaz ismert, magyarul elmondott klasszikus búcsú-beszéde által, mely mindenkit megalatott és megindított.

A fejedelem így »elcserélvén a szép országot egy hitvány tartományért, kit akkoron mi erdélyiek a csereléshez képest nem Opoliának, hanem Inopiának mondunk vala,« jegyzi meg Weiss Mihály,⁵ még aznap délután a közeli Kisfaludra ment, pár napot ottani nyári palotájában töltendő. De közelebbi úttervét senki sem ismerte és általánosan azt hitték, hogy egyenesen Velenczébe utazik.⁶ Másnap levélben búcsúzott el még Kővárban lévő nejétől, először írva magát alá, mint *S. Rom. Imp. princeps, dux Opuliae Ratiboriaeque*, 13-án pedig fogadta a biztosokat, a kik átadták neki Rudolf diplomáját, s átvéve tőle a lemondásról szóló oklevelet, nála ebédeltek. Aztán felesmagolta kincseit, málháját, és Szuhaytól kapott útlevéllal (*salvus conductus-szal*) útnak indult csakugyan, alig

¹ Pezzen apr. 7-iki tudósításában, az Erd. orsz. gyűl. eml. IV. köt. 151. l.

² Engel: Geschichte des ungrischen Reichs IV. köt. 270. l., a mire a biztosok azzal vigasztalták, hogy a pénzt vagy annak utalványát Oppelnben fogja találni.

³ Weiss Mihály naplója id. h. 150. lapján, megjegyezvén, hogy ezt Zsigmondra a biztosok készítették, a kiket Miksa küldötteinek mond.

⁴ Gr. Mikó Imre: Erdélyi történelmi adatok III. köt. 34 lapján.

⁵ Naplója id. helye 161. lapján.

⁶ Egykorú tudósítás Dr. *Marczali* Henrik regesztái külföldi levéltárakból (Bpest 1882.) 83. lapján.

8—10 hívével (köztök Hunyadi Ferencz orvos, Szikszai Imre, sáfárja és Veres Dávid)¹ új tartományai felé, meghagyván Carrillonak, hogy Nagy-Károlyon csatlakozzék hozzá.²

Szegény Zsigmond nagyon nyugtalan volt, ápr. 16-án Tordára vonúlt, négy vagy öt kocsin, s onnan harmadnapra Kolozsvárra ment, hogy hűségi esküt és búcsút vegyen azoktól, a kik nem voltak jelen az országgyűlésen. Magával akarta vinni Sléziába Kornis Gáspárt is, de az olyan beteg volt, hogy nem bírta követni, s ekkor Naprági Demetert, az erdélyi püspököt szolitá fel, de azt a királyi biztosok, mint a kinek támogatására és hű szolgálatára szükségök volt, nem engedték vele menni.³ Örült, hogy legalább Carrillo elkísérhette. Május elején Lőcse körül Tárzczán voltak, honnan 4-én levélben kérte Rudolf minisztereit, hogy a sléziai hercegségek jóvedelmének ápr. 1-ére fizetni ígért első felét, a 25.000 tallért rendeljék Oppelnbe vagy Boroszlóba. Hasonlóan sürgette ezt két nap múlva Lőcséről, honnan lassú menetben Galgóczon át, 20 án érkeztek Bécsbe. A két főherczeg: Mátyás és Miksa nagy örömmel fogadta a rokont: Zsigmondot, a ki innen (bizonyosan ajánlatukra) kirándulást tett a pár héttel azelőtt visszavett Győrre,⁴ s onnan Pozsonyba menve, 29 én írt Mátyásnak, siettetve Miksa Erdélybe indulását.⁵ Itt már várt Zsignondra az elibe küldött lóbkovici Popel Gál Ádám tanácsos, (a Moszkvába küldeni szánt követség egyik tagja) a kivel másnap folytatta útját Brünn felé, Carrillo pedig Bécsbe ment,⁶ nyilván ura számára a pénz kiutalását sürgetni.

Brünnből a sléziai határig a fejedelem élelmezését a morvaországi kincstár fedezte, s jun. 4-én egyidejűleg rendeletet adtak a sléziai kamarának is, hogy gondoskodjék az oda érkező herczeg illő élelmezéséről, de tartózkodva minden túlkiadástól.⁷ Zsigmond ugyan e nap, negyediken ért kíséretével 7 kocsin Olmützbe, melynek tanácsa 58 lovaszt küldött egy mfdnyire elibe, a városba vonulásakor pedig mozsárlövésekkel fogadta. Innen másnap pénteken délben indult tovább Sternberg és Troppau felé, a hol, mint Slézia határán, a

¹ A többiek nevével alább ismerkedünk meg, Zsigmond hazaszökése tárgyalásánál.

² Carrillo ápr. 18-iki levele Kővárról, a »M. Tört. Tár« 23. köt. 219. lapján, jelezve, hogy másnap indul hozzá. — Szamosközy: Történeti maradványai II. köt. 48. l.

³ Istvánfy jelentése ápr. 18-ról, az Erd. org. gyűl. eml. IV. köt. 168. l. és Szuhay jelentése 16-ról, ugyanott, a 166. lapon.

⁴ Carrillo levelei az illető napokról, a »M. Tört. Tár« 23. köt. 221—23. l.

⁵ Zsigmond levelének egykorú másolata a bécsi cs. és kir. államlevéltár *Hungarica*-osztályában.

⁶ Carrillo levele máj. 29-ről, a »M. Tört. Tár« 23. köt. 225. l.

⁷ Az 1598-iki prágai repertorium 150. lapján; a bécsi udvari kamarai levéltárban.

tartomány főkapitánya (Landeshauptmann) Oppersdorf György lovag 300 lovassal és 30 kocsival várt reá és kísérte tovább Oppelnig.¹ Csakhogy Zsigmond nem akart ott előbb bemutatkozni, a míg a hercegségeket neki tényleg át nem adják, s ezért a határról útját nem a közeli Ratibor városa felé folytatta, hanem északnyugati — ellenkező — irányban Jägerndorfon és Ziegenhalsen át Neisse várának. Ide 8-án reggel érkezett, s rögtön felett császári nagybátyja és sógora: Joachim Frigyes liegnitzi herceg és prépost ott talált leveleire, melyben megköszönve briegi kastélyába való meghívását, arra kéri, hogy rokoni látogatását akkorra halaszthassa, mikorra már introdukálva lesz hercegségei birtokába, a mit itt óhajt megvárni.²

Ezalatt, jun. 3-án Prágában is kiállították az ünnepélyes oklevelet, melylyel Rudolf az oppelni és ratibori hercegséget (a csehországi rendek, mint hűbéruraság hozzájárulásával) véglegesen birtokába bocsátja, s hogy ez átadás jogerős legyen, s a fejedelmet a hercegségek rendei és alattvalói békésen fogadják, külön e célra rendelt biztosokat küld a jun. 16-ára összehívott oppelni konventbe, hogy elibe jöve a rendek, őt a két hercegség birtokába behelyezék — installálják. Rendeli tehát egyúttal minden rendű és rangú sléziai alattvalóinak, hogy rokonát, Báthory Zsigmondot igaz hercegekül és urokul ismerjék el, s iránta köteles tiszteletet és hűséget tanúsítsanak.³ E rendelet nem is volt csupán egyszerű kancelláriai formaiság, mert a csehországi rendek (a kik a császár Zsigmonddal kötött szerződését ápr. 17-én hagyták jóvá) elvi szempontokból, a hercegségek rendei pedig kiváltságaikat féltve, nem könnyen és szívesen nyugodtak bele ez adományozásba.⁴ Az elsők azt mondták, hogy Slézia hozzákapsolt tagja lévén a cseh királyságnak, annak javai, illetve e tartomány felett a császár csak generális országgyűlésen rendelkezhetik, a rendek közös beleegyezésével; a miért azt kívánják, hogy az erdélyi fejedelem ezt a királyságot ismerje el főlebbvalójául (hűbérurátul) és ne a császárt, vagy az uralkodó ausztriai házat. A sléziai bárók és nemesek pedig azért ellenzékeskedtek gyűlésökön, mivel a hercegségekhez tartozó jószágok egy-

¹ Az olmuützi krónika és az ober-glogauai feljegyzés szerint Augustin *Weltzel: Geschichte der Stadt und Herrschaft Ratibor 1881-iki II. kiadása* 169. l.

² Báthory Zsigmond e napon kelt német levelének egykorú másolata a boroszlói államlevéltárban.

³ Kiadta Szilágyi S. a »M. Tört. Tár« 19. köt. 29—31. l.

⁴ Rudolf ápr. 27-iki Prágában kelt levelével értesíté a sléziai kamarát a két hercegség átengedéséről, megjegyezvén, hogy Báthory azokat csak haláláig fogja bírni, hűséggel s a rendes adókkal tartozván iránta, mint cseh király iránt, s mivel Rudolf a hercegségekben lévő lőszerszámot magának tartotta fenn, rendeli, hogy arról neki mielőbb jegyzéket küldjenek. (Eredetije a boroszlói államlevéltárban).

részét zálogjogon birták Rudoltól,¹ s így két urat nem ismerhettek el magok felett, sem adót nem fizethettek új uroknak.

Popelnek tehát egész diplomáciai ügyességét fel kellett használnia, hogy ezt az aggodalmaskodó ellenzékét megnyugtassa s a két hercegséget Báthory hűsége alá hajtsa, a mi hosszabb alkudozás után sikerült is.² Zsigmond így kipihenvén a hosszú út fáradalmát, jun. 13-án Boroszlóba (Slézia fővárosába) ment, az egykorú krónikásnak is feltűnt »nem igen nagy kíséretével,« s mellőzvé a számára a városban előkészített lakást, az Oderen-túli püspöki palotába szállt. Mindentelé nagy tisztességgel fogadták, (de, a miért idejött: pénzt nem kapott, a biztatások daczára sem) és pár napi mulatás után 19-én átjött Oppeln városába, a hol már készen lévén a császár biztosai, azok pár napi tanácskozás után a hercegségek alattvalóit a rendek előtt jun. 22-én feleskették,³ s velök együtt ünnepélyesen elismerték herczegökül.

Így vette át Zsigmond a két hercegséget Popel kezéből, a szokott ünnepélyességgel, Rudoltot ismervén el urául, a ki a két roskadozó kastélyban lévő lőszereket, az oppelni városházán őrzött templomi klenodiumokat és ruhákat, valamint az oppelni kastély kijávitására megszavazott építési költség összegét magának tartotta fenn.⁴ Báthory kikötötte azonban, hogy mivel — mint személyesen győződött meg most róla — a két tartomány jószágai régóta el vannak zálogosítva, az évi járadékot a császár maga külön adja meg,⁵ mert e birtokok jövedelméből az ugyan ki nem telik.

A mire a nyughatatlan kedélyű, ingatag erdélyi fejedelem anyyira vágyakozott, ime elérte — keserűen csalódva. Odahagyta szép országát, szülőföldjét, de bizony »subán gubát cseréle,« vagy, mint egy szász krónikás mondja: *aranyon rezet.*⁶ Laczkó uram még gúnyolódik is e dörösege felett, így írván: »Nosza fraska! Igen vakok az emberek, nem látják, hol tapogát a halász, és miért süvölt a madarász.«⁷ Szegény Zsigmond, a ki nyugalomra, visszavonúlt-

¹ A velencei követ jelentése jun. 8-ról. *Hurmuzaki*: Documente id. köt. 285. l.

² A velencei követ jelentése jul. 6-ról; ugyanott a 287. lapon.

³ Nicolai Henelii: *Annales Silesiae-jében, Sommersberg*: Silesiacarum rerum scriptores-e (Lipsiae, 1730.) II. köt. 464. l. és Weltzel id. ratibori története 169. lapján.

⁴ Rudolf újításása a sléziai kamarához jun. 13-ról. A boroszlói államlevéltárban.

⁵ *Hurmuzaki*: Documente id. köt. 287. l.

⁶ Miles: *Siebenbürgischer Würgengel*-je 194. l.

⁷ Sepsí Laczkó Máté krónikája id. h. 34—35. l. *Fraska* (bár nincs meg a Nyelvtörténeti szótárban) krbl. *furfangot* jelent és krónikásunk újból használja ugyanott így: »Igen bánák ezt a (németek) hogy a fraskát és praktikát Báthory Zsigmond észébe vötte és mindenképpen nem kezdének igyekezni, miképpen hamarabb elüthetnék láb alól« — hazaszökését megakadályozandó.

ságra vágyott, ezt valóban nem látta, csak azt érezte — s nyíltan ki is jelentette többször — hogy végtelenül elámitották és rászédtek; mert az udvar eljárásának *magyarán* ez a neve. Hisz most még azzal sem védekezhetek, a mivel annak idején Izabella királyné panaszaira előhozakodtak, hogy: mivel a hercegségek György brandenburgi örgrófnak voltak elzálogosítva, magok sem tudták biztosan, mennyi az évi jövedelmök. Akkoriban t. i. kiváltották és elcserélték volt tőle a két tartományt, kormányzót is rendeltek beléjük, s jövedelmökről most egészen tájékozva lehettek azokból a becslésekből és számadásokból, melyeket egyes rész-jószágaik kénytelen elzálogosításakor loganatosítottak a császári biztosok.

Milyen is volt e két hercegség állapota és jövedelme Báthory Zsigmond korában? Bizony nagyon szegényes. Az amúgy is elhagyatott, terméketlen földjén alig másfélezer koldus-szegény jobbágy kinlódott máról-holnapra, úgy hogy jövedelme alig ment hét-nyolcz ezer forintra, mivel Falkenberg »kerített város« és egyéb főhelye el volt zálogosítva. Még halgazdasága jövedelmezett inkább, »mint-hogy az opuliai tavat, ki igen nagy és halas, minden harmadik esztendőben meghalászták és az halát eladták«, a mivel olyankor tizenkétezer írtra is felment a két hercegség jövedelme.¹ A mi pedig rezidenciáját, az Oder *Ostrowek* nevű kis szigetén lévő oppelni lakását illeti — mintha csak Izabella panaszait ismételné — az nem lehetett valami nagyon tisztességes² és fejedelemhez méltó. A már akkor düledező állapotban volt kastély az eltelt négy évtized alatt olyan nyomorúságossá vált, hogy jóformán kényelmes szobája sem volt, »a hol csak hálhatna is, és nyughatnék,«³ úgy hogy helyiségeinél Gyulafejérvárt még az istállók is különbek voltak.⁴ E mellett a város vidéke is szegény, kevés jövedelmet nyújtó volt, és Zsigmondnak bizony gyakran eszébe juthatott Lengyelországban élő unokabátyja: Báthory Endre bíbornok hazafias intése, melyvel követe útján figyelmeztette az áprilisi tárgyalások közben, hogy ne cserélje el országát két olyan hercegségért, melyeknek jövedelme egykor Izabella királyné lovainak abrakjára sem volt elegendő.⁵

Ez a találó hasonlat most is ráillett nagyjában, mert egykorú számadások szerint az oppelni hercegség átlagos évi tiszta jövedelme 1594—97 közt alig tett ki 8900 tallért és 18 garast, Ratibor

¹ Szamosközy feljegyzése, művei IV. köt. 85. l.

² Mihály vajda 1598 nov. 21-iki instructioja Rudolphhoz küldött kötetének.

Hurmuzaki: Documente id. köt. 316. l.

³ Szamosközy feljegyzése, művei IV. köt. 89. l.

⁴ A Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum I. köt. 134. l. Ez sem lehet túlzás, mivel egy 1561-iki feljegyzés szerint a kastély főépülete leroskadt, s úgy megrepedezett fel a tetőig, hogy 22 vaskapocscsal kellett összeszorítani. Franz *Idzikowski*: Geschichte der Stadt Oppeln (1863.) 103. l.

⁵ Hurter id. műve III. köt. 334. l.

jövedelme pedig annyira le volt foglalva és zálogosítva, hogy az 1590—97-iki évek évi átlaga csupán 50 tallerra és 29 garasra rugott, de volt rá esett 1596-ban, hogy a kastélynak alig volt 12 tallérnyi bevétele. Érdekesen jellemzik e számok azt a pusztító gazdaságot, a mit a császári udvar e két hercezség uradalmaival mintegy hagyományszerűleg folytatott. Ha pénz dolgában megszorultak Prágában, s hamarjában Henckel-ek sem segíthettek, mindig akadt itt valami sléziai uradalom, a mit értékesíthettek, úgy hogy már ezidőben az oppelni hercezség négy nagyobb városán és kastélyán, a hozzátartozó birtokkal együtt 115,485 tallérnyi zálogösszeg, a rati-bori uradalmakon pedig 147,082 tallér fejt. Még a főkapitányi (kormányzói) méltóságot is úgyszólván adósság fejében, illetve a nyújtott kölcsönért kapták egyes sléziai nemesek, mint pl. a Redern, Oppersdorf, Proskowsky, Schneberg, Lobkowicz családok s a brandenburgi örgrófok, kiknek elődjei már I. Ferdinánd idejében szerepeltek, s a földbirtok alapján mintegy kezökben tartották a hercezségeket.¹

A pazar fényhez és nagy kényelemhez szokott erdélyi tejedelm mindezeket tapasztalván, s most szegényes kastélyában nélkülözni lévén kénytelen azzal a szórakoztató, vig környezetével együtt, mely az ő fejevári udvarát olyan kedvessé tette, elkeseredett. De nem sokat búsult felette, hanem elhatározta magában, hogy vagy teljesítik a császári udvarban az adott ígéreteket, s akkor itt marad, a míg Rómából megkapja a válási dispensatiót és bibornoki kalapot, vagy, ha továbbra is csak hitegetéssel tartják — hazaszökik. Ennek tervét a legaprólékosabb részletekig kieszelte, de nem szölt senkinek róla, hanem természetében rejlő erélyes, gyors elhatározással emígy intézkedett, hamarosan odaérkezése után Carrillot, a ki tőle Pozsonyban vált el és eredmény nélkül tért meg, újra visszaküldte Prágába, hogy ott megsürgesse ügyeinek a római kuriánál való megindítását, hogy Rudolf neki ily szegényes állapotában a boroszlói vagy olmützi püspökséget megszerezze, vagy legalább engedje meg, hogy hozzá mehessen, s ott lakhassék az udvarban, esetleg a spanyol udvarba vagy a pápához utazhassék. Oda küldte nemsokára Sarmasági Zsigmondot is, egyik hívét, hogy meghozza az évi járadék első felét, meghagyván neki, hogy pénz nélkül vissza ne térjen.² Végül Macsédy Benedeket Erdélybe indítá Bocskayhoz³ szép levelet írván neki, melyben beismervén hibáját és mások tanácsára elkövetett tévedését, rokoni szeretettel kéri mindenre, a mi neki kedves s a Báthoryak

¹ A boroszlói államlevéltárban lévő részletes számadások tanúsága szerint.

² Szamosközy feljegyzése, művei IV. köt. 79., 81., és 89. l.

³ Lencsés Mihály vallomása a Mihály vajda által eszközölt vallatás során, így: »Azt is mondotta nekem Macsédy, hogy mikor először őtet visszaküldte volt Zsigmond Erdélybe, akkor szerzötte meg Bocskayval, hogy Zsigmond visszajöjjön, mert különben nem mert volna visszajönni Erdélybe.« Az Erd. orsz. gyűl. eml. IV. köt. 240. l. Ki van adva *Hurmuzaki*: Documente III. köt. 412—421. l. is. — Macsédy nevét *Szamosközy* hibásan írja Macsérynek.

nevére, mely mindig tisztelt volt Erdélyben, segítse meg visszaszerzeni botorúl elhagyott országát s mentse meg e száműzetéséből, melybe saját hibája miatt jutott.¹

Zsigmond ezalatt, míg türelmetlenül várta követei visszaérkezését napról-napra, hogy pénzt szerezzen, rendeletet adott június 26-án Oppersdorfnak, hogy mielőbb kezéhez juttassa a császári fiscus pénztárában lévő készpénzt, a mi őt szerződése értelmében az összes jövedelmekből, a múlt évek hátralékával együtt megilleti;² de ennek nem lehetett valami lényes eredménye. Unalmában tehát kis gazdaságával foglalkozott, s ügylátszik, a majorságot nagyon kedvelte, mert »ott lévén, harminczket tyúknak tette volt szerit, kiket az ő maga ágyaláához kötöttetett; ezek között hat volt gőr-tyúk, ő maga tartotta kölesseel őket; mindennap háromszor is hánta nékik marokkal az kölest.«³ Ilyen idyllikus nyugalomra bizonyára maga sem gondolt!

Boeskayt, unokaöccsének levele és titkos üzenete váratlanul lepte meg, de szívesen fogadta. Távol élt az ország fővárosától görgényi várában, s bár a közügyekkel, mióta a németé lett a hatalom, nem igen látszott törődni, jó barátjai révén mégis értesült a nevezetesebb eseményekről. A császári biztosok kormányzása, bármint igyekeztek is a nemesek és rendek kedvében járni — hamar népszerűtlenné vált. A tanácsurak mellözve érezték magokat, látva, hogy állásuk csak pusztá czím, s különösen nehezelt Boeskay, a tekintélyre, belolyásra legelső tanácsos, kinek tán legnagyobb része volt benne, hogy Zsigmond lemondása olyan simán folyt le. Macsédy, a Zsigmond küldöttje épen nála volt, midőn bosszankodva hallá, hogy a komiszáriusok Kornis Gáspárnak adták az ország kapitány-ságát, a mi azidőben a legelső méltóság volt. Boeskay rögtön Fejérvárra ment, hogy a hír valóságáról meggyőződjk, mondván, hogy »ha az dolog így leszen, az *elvégezett gondolatomat* véghez akarom vinni,« s ott újra találkozáván a hirhozóval, Huszár Péterrel, elkeseredve figyelmzetté: »melátod, hogy énnekem sem Kornis, sem az commissarius-urak sokáig nem parancsolnak, oly módot keresek benne.«⁴ Ennek módját ő abban találta, »hogy Zsigmond visszajöjjön«, a mit mások is titkon óhajtottak, s előmozdítottak, mint pl. Kornis Farkas, Albert deák⁵ és Almássy. Ezért Naprágival, (Zsigmond belső hívével) a szintén csak névszerinti erdélyi kan-

¹ Szamosközy után *Bethlen* históriája IV. köt. 133—135. l.

² Közölve *Böhme*: *Diplomatische Beyträge* (1775.) IV. része, 173. l.

³ Szamosközy feljegyzése, művei IV. köt. 85. l. — Gőr-tyúk: *gallina medica*, *gallus medicus*; einē zur Arznei dienende Henne. (A M. Nyelvtört. Szótár III. köt. 832. hasábján).

⁴ Huszár vallomása, az Erd. orsz. gyűl. eml. IV. köt. 228. l.

⁵ A későbbi híres szász királybíró Huet (Süveg) Albert, a mint *Miles*; Würngengel-je 195. lapján megnevezi.

czellárral tüzetesen megbeszélvén a dolgot és a fejedelem kérését és óhajtását, azzal az üzenettel küldte vissza hozzá Opuliába Macsédyt, hogy: »ha csak harmadmagadval — úgymond — eljöhetsz is, elsiess, itt mindjárt jól leszen dolgod;« sőt mivel Zsigmond oppelni lovai fiatalok, csikók voltak, jóindulata jeléül még lovat is küldött vele alája.¹

A sikerrel járt és türelmetlenül várt Macsédy visszaérkezése után Zsigmond nem titkolhatta tovább szándékát magyarjai előtt, s ha eddig őket (terve leplezése végett) azzal tartotta, hogy hol Flandriába, hol Krakóba, vagy Rómába készült, most már a hazaszökés módját és részleteit is megbeszélték, kivált Szikszaival, a ki feleséget, gyermeket hagyott otthon — de az indulást attól tették függővé, hogy (mint azt maga a fejedelem mondá hazájokba vágyó sorsosainak) »mi választ teszen Alphonsus által a császár.«²

Erre sem kellett már sokáig várakozniok, mert Carrillo atya aug. 10-én érkezett haza Oppelnbe a prágai udvarból,³ jelentvén urának, hogy: a herczegségek jövedelme s az évi járadék (nyugdíj) felől ki fogják elégíteni, a bibornoki kalap megnyerése ügyében megtették a lépéseket,⁴ de a pápa üzenete szerint azt a válasz elintézésének s ahhoz tartozó akták beszerzésének kellvén megelőznie, a mi egy kis késedelmet fog okozni, alkalmazkodnia szükséges ő szentsége akaratához, s az egyházi kánonokhoz. A fejedelem ama szándékát pedig, hogy Prágába menjen, az udvarba, a császár nem helyeselte, sőt egyenesen azt óhajtá, hogy maradjon nyugton ott, a hol van.⁵ Ezt Fülöp király sem javasolta, sőt a pápa is »erősen ellentartó volt benne,« mert megírta Rudolfnak felőle, »hogy sohová ne menjen, hanem vesztég legyen Opuliában«, s így nem az ő vétke, ha ki nem mehet onnat Rómába és máshová.⁶

Gyóntatója e nyílt jelentése valósággal felbőszítette Zsigmondot, látva, hogy hiába tűr és remél, hogy itt mintegy fogságban tartják, s hogy jóformán gúnyt űznek jóhíszeműségével és »lábulává tötték, ki miatt ugyan tombolt, úgy haragudt« szegény.⁷ Keservesen panaszolá Carrillonak »nagy felháborodásában,« hogy ez nem az,

¹ Szamosközy feljegyzése, művei II. köt. 113. l. és IV. köt. 81. l.

² Ugyanaz, művei IV. köt. 79. lapján.

³ A császári udvarban a gyóntató csak aug. 5-én kezdetett tárgyalni Coraduzzi Rudolf alkanczellárral az évjáradék kiutalására nézve, a kihez ügye rendelve volt. Az 1598-iki prágai repertorium 235. l. A bécsi udvari kamarai levéltárban.

⁴ Rudolf levele ez ügyben a Rómába küldeni szánt Thurn Reimund gróffhoz, jul. 6-ról. A »Londoni Magyar Okmánytár« 210. l.

⁵ A velencei követ jelentése aug. 31-ről. *Hurmuzaki*: Documente id. köt. 291. l.

⁶ Szamosközy feljegyzése, művei IV. köt. 89. l.

⁷ Ugyanott, a 79. lapon.

a mit neki ígértek; s a császáriak birtokukba véve Erdélyt, a hová már Miksát is útnak indíták, most úgy bánnak vele, a mint nekik tetszik. Ime, lakásul is milyen omladozó házat adtak, holott az ő (Miksának hagyott) gyulafejérvári palotájának falai selyem és arany szövetekkel vannak borítva. Oppeln lakói sem valami szívesen egyeztek bele az ő uralmába, a herczegség jövedelme pedig annyira el van zálogosítva, hogy csupán egy kicsi kis halastó maradt meg szabadon, a miből alig lesz 6000 frt (ducati) haszna, melylyel szemben az általa átengedett Erdély évi jövedelme 300,000 forint. Végül, látván, hogy a császár és a pápa csak tréfál vele, ő megmutatja a világnak, mi lesz ennek a következménye, mert a török-höz fog hajolni; s ezért kéri Carrillot, hogy menjen ő is, a merre neki tetszik, ne áldozza fel magát neki, mert nincs többé sem az ő, sem mások segítségére szüksége, el lévén határozva, hogy magától intézze azt, a mit jónak lát. A gyóntató legfeljebb csak sejtette a fejedelem szándékát, de teljesen igazat adott neki és helyeselte s ezért búcsút véve tőle, a kit diplomáciai működése közben immár hét éven át hűségesen szolgált, még aznap visszatordult Bécsbe, a hol a jezsuiták ottani rendházába lépett.¹

Báthory Zsigmond belátna, hogy Rudolf részéről már semmi jót nem remélhet, s legjobb, ha ő ez elhagyott szegénységéből minél előbb szabadul, nem várta be a még távol lévő Sarmaságit, hanem kiadva kíséretének, jól kilőzött szökési terve kivitelére vonatkozó intézkedéseit, emígy végzett. A mint Carrillo elbúcsúzott tőle, másnap, tehát aug. 11-én reggel, (hajnalhasadtakor, hogy kevésbbé feltűnő legyen) magához vette Macsédy Benedeket, s egy lovását — tehát hárman, a mint Bocskay üzente — s kilovagolva a városból, (a mit annyszor megtett unalmában) búcsút mondott rozoga, kényelmetlen kastélyának és Opuliának, melyben nyomorúságos két egész hónapot töltött.² Gyorsan vágatva haladt a három lovas a lengyel határ felé — szegényesen öltözve, hogy fel ne ismerjék. Nem barátruhában volt Zsigmond, a mint mondogatták akkoriban, »hanem egy bárán-bürrel bérelt zöld hitván mentébe, magyar módon

¹ A velencei követ id. jelentése, *Hurmuzaki*: Documente id. köt. 292. l.

² Bethlen Farkas regényesen tünteti fel Zsigmond hazaszökését, úgy adván azt elő (Históriája IV. köt. 140. l.) hogy mint hajdan Izabellával történt, egy szép napon vadászatra ment Oppeln környékére a tiszteleti őrségül mellé rendelt (császári) kíséretével, melylyel az egész napot kihúzta vadászással, s midőn bealkonyodott, egy alkalmas perczben megsarkantyúzva lovát, eltűnt két magyar hívével együtt, odakiáltván oppelni kísérőinek: cselért csellet felelek; nem tartották meg (az udvarban) szavokat, visszatérek tehát hazamba! De ez az egész csak mese, s nem valószínű, nem is említi más (még Szamosközy sem, a kit Bethlen, művében átír) a mellett a jól értesült velencei követ is bizonyosan megírja, ha a dolog így esett volna. Különben sincs nyoma, hogy Zsigmondot valósággal őrizték volna, hisz ura volt herczegségének, s mint ilyen, kimehetett Oppeln falain kívül, ha neki úgy tetszett.

csináltban, mordály-puska hónya alatt, lábán egy igen hitván fekete száras csizma, reászegezett sarkantyúval, egy igen hitván kalap az fejében. « Szolgának öltözött két tarsa még kopottasabb lehetett, de annál becsebb a terhök, mert urok pénzét vitték magokkal: »annyi magyar frtot, a mennyit lovuk elbirt « míg Zsigmond paripáján drágakövei »és egyéb féltő kőmű-marhája« volt felrakva, mintegy 60,000 arany frt értékben. Beuthen Bendzinnél váltak meg a sléziai határtól, de Krakóig jóformán meg sem álltak, s ott megpihenve, »mikor az király misére ment, bekésérte az templomba és előtte állván, megnezte; senki eszében nem vötte, hogy Zsigmond legyen.«¹ Aztán útját folytatva, a szepességi városokat érintő rendes postaúton Szandec, Késmárk, Lőcse, Kassa, Tokaj, Nyirbátor, Nagy-Károly, Tasnád felé közeledett Erdélyhez.

Útasítása szerint követte a fejedelmet Szikszai Imre és Ferencz doktor, »kik másnap indúltanak ki Opuliából aranyával és egyéb marháival«, ezüstneműjével és ruhájával, a minek ócskáját bezárva két szobába, minden akadály nélkül elmehettek. Harmadik csapatban voltak végül a magyarországi úton lassan haladva: Desöfi János, Eördögh Boldizsár, Domonyai (Demény) Pál »sátárok és szakácsok, kik valami ház-közbéli marhát hoztanak« 4 – 5 telrakott kocsin; de ezek annyiban szerencsétlenül jártak, hogy 23-án Tarczánál (vagy lejjebb Tokaj táján) elfogták őket a nyomukban lévő vörös és sárga kabátos puskások,² a kik »Maximilianhoz vitték mind az szekér marhákkal együtt«, de aztán Zsigmond kérésére később visszabocsátá őket a főherceg a holmival együtt. Legfuresäbban járt azonban Sarmasági, a ki szíven viselvén ura ügyét, addig rimánkodott Prágában a császár minisztereinek, a míg nagy nehezen mégis kapott egy utalványt, vagy kötelezvényt az első félesztendőre eső 25,000 frtra, melyvel Bécsbe menvén, végre felvette a pénzt a császár rendes hitelezőjétől, a lengyel Henckel Lázár dús gazdag kereskedőtől. Sajnálta ugyan, hogy ennél többet az udvartól »nem extorqueálhatott volt,« de tudta jól, mennyit lötött-lutott ezért is; hanem mikor (nagy meglepetésére) fejedelmét nem találta Oppelnben, sőt magyarjait sem. ő is hamarjában otthagya Sléziát és »egyenesen az pénzt ide Erdélyben béhozá Zsigmondnak«, a ki örülhetett, hogy a sok ígélet után legalább annyit még is kaphatott.

Báthory Zsigmond távozását csakhamar észrevették az oppelniek, s bár kötelességszerűen megüzenték ezt Prágába, érdekes, hogy most attól tartván, hogy a lengyelek vagy törökök megtámadják őket, mint olyanokat, a kik hűséget esküdtek a császárnak — megkönnyezték herczegök, Zsigmond elvesztét, s általánosan elhatározo-

¹ Szamosközy e feljegyzését *Miles* (Würgengel-je 195. l.) még azzal egészíti ki, hogy Zsigmond a királyt palotájába is elkísérte és titokban felszolgált neki az ebédnél.

² Egykorú tudósítás a bécsi udvari könyvtár kézirati osztálya 8740. köt. 56. l.

ták hogy visszahívják. Nagyobb izgatottságot szült a »kedves rokon« szökésének váratlan híre a császári udvarban, honnan gyors futárt küldtek Sléziába, hogy felkeressék mindenfelé és ellogják,¹ de Zsigmond ekkor már túl volt a veszélyen. Szilágy-Somlyón, ősei kastélyában kipihente a szinte 90 mfdnyi hosszú út fáradalmát, (a mit egy hét alatt tett meg lóháton) s előre küldvén Bocskayhoz Macsédyt,² ő maga Kolozsvárra sietett; a hova aug. 20-án, csütörtöki napon esti 8—9 óra közt érkezett, a városi tanács nagy ámulatára.³

Igy *pironkodék* haza az ismét, egyhangú lelkesedéssel fejedlemmé választott Zsigmond Opuliából, melyről megírta Kassára az Erdélybe készülő Miksa főhercegnek (aug. 22 iki ismeretes levelében) hogy azért volt kénytelen otthagyni, mivel a császár nem váltotta be ígéreiteit, hanem elhagyott palotájáért egy sötét odut, drága kárpitos terméiért pedig vászonfalakat adatott neki.⁴ Nemsokára azonban újra vissza sóhajtozott az állhatatlan ember e könynyűfalú kastély (vagy esetleg más birtok) után, midőn alig öt havi uralkodás múlva, Zsigmond 1599 jan. elején Rudolphhoz küldé Bocskayt és Naprágít, hogy neki ismét felajánlják az országot a prágai első végzés szerint. De, hogy a nyugtalan fejedelem csak »czigánykodott« ezzel a kínálásával, mutatja az, hogy egyidejűleg behívta Lengyelországból a bibornokot, s a míg követei a császárnál jártak, Endrének adta át törvényesen Erdély trónját.

Oppeln-Ratiborról azonban e nagy változások és gyorsan egymástán következett események közt úgy megelégedeztek a prágai udvarban, s annyira nem rendezték ott az alattvalók függési viszonyát, hogy a két hercezség rendei továbbra is Zsigmondot tartották uroknak, s így pl. 1599 jan. 13-án Glogauban tartott gyűlésökről egyenesen hozzá intéznek felterjesztést, támogatását kérve a hatalmaskodó lengyel nemesekkel szemben, kiktől, úgylátszik nem alaptalanul aggódtak. Mint hű alattvalói, örömmel vették hírét — írják ebben a rendek — hogy szerencsésen Erdélybe érkezett, s bár ezt a háborús viszonyok közt követek útján nem fejezhették ki, vigasztalódnak azzal, hogy nemsokára visszatér körükbe. Most azonban a szükség kényszeríti őket arra, hogy nemes Twardau Kristófol

¹ Szamosközy feljegyzései, művei IV. köt. 80—81. lapján és a velencei követ id. jeientése, *Hurmuzaki*: Documente III. köt. 292. és 294. l., mely e becses apró részleteket fentartotta számunkra, Zsigmond indulása napjával együtt, a mi eddig szintén ismeretlen volt.

² Nagy Ferencz vallomása, az Erd. orsz. gyűl. eml. IV. köt. 234. l.

³ Istvánfy jelentése okt. 14-én, ugyanott a 205. l.

⁴ Ez nincs meg ilyen keményen szószerint a levélben, de jellemző az egykorúak felfogására, hogy így adták vissza az értelmét: »weillen Ime der Kaiser nit gehalten, was er Ime zugesagt, sondern für sein Palast ein Spelunca, für Tapezerei, ein leinene Wand geben hab.« Eredeti 1598 aug. 26-iki tudósítás az id. 8740. sz. bécsi kézirat 56. lapján.

hozzáküldjék, alázattal, de fájó szívvel jelentvén, hogy Stadnicki Szaniszló lengyel nemes két helyen is beütött a herczegségek területére, s a cseh és lengyel királyok közt fennálló régi szerződések ellenére, nagy dúlást tett. Különösen Zemetzky Zsombor udvarházát fosztotta ki, családostól elhurczolván őt magát is, sőt még néhány szolgáját is agyonverték, a miből általános dulakodás támadt és tíz embert közülök elfogván, Károly főhg. münsterbergi urok rendeletére börtönbe is vetették őket Oppelnben. Ily körülmények közt gyűltek most össze tanácskozni, hogy szükség esetére fegyveresen is megvédhessék birtokukat és családjokat. Kérik tehát Zsigmondot, írjon a lengyel királynak és rendeknek, hogy fenyítsék meg azt a hatalmaskodó Stadnickit, mások ellen elkövetett gaztetteiért, mivel ők már nem bírnak vele, hiába figyelmeztette és idézte törvény elé Sseliba Venczel, Zsigmond oppelni kancellárja.¹ Ennek a lengyel »hatalmaskodás«-nak a megtorlása évekig elhúzódott, de tett-e valamit ez ügyben a fejedelem, nincs nyoma, mert ez az utolsó oppelni emlék, mely nevéhez fűződik. . . .

*

Zsigmond azonban pár év múlva magánéletbe vonulván, Oppeln csalátke, utódja: Báthory Gábor alatt is szerepel egy ízben, de csak lutólag, mintegy ajánlatképen 1611 nyarán, midőn az Erdély meghódítása végett Mátyás császártól beküldött Forgách Zsigmond felsőmagyarországi kapitány, látván, hogy Erdély nem híve a császárnak, s hogy a hajdúk aug. 8-án a közeledő magyarországi segédhadat is megverték; továbbá, hogy ő hadiszerek híján sem Szeben ostromával nem halad, sem az erdélyiek nem hallgatnak reá, úgy hogy az általa aug. 25-ére Meggyesre hirdetett gyűlésre senki sem jelent meg a rendek közül — megpróbálta az egyezkedést, ajánlván, hogy menjen ki Ecsedre a fejedelem »és Opuliát is neki adnák.« Hanem a csere Báthorynak nem volt ingyére, »mert az ő országa még nincs meghódítva, s nem is lesz, bármennyire dúlják is« felelé, és megtagadta a lemondást, Isten igazságos voltában bizva.² Hogy pedig Mátyásnak Erdély megszerzése nagy erőfeszítése daczára még Báthory Gábor megöletése után sem sikerült, az bőven ismeretes.

¹ A latin eredeti egykorú másolata a bécsi cs és kir. államlevéltár *Filiale* osztálya Suppl. 25. köt. 429—434. lapján.

² Mikó Ferencz históriája 208. l. és Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem története (Bpest 1867.) 153. lapján.